

„Ki, gépen száll fölébe, annak térkép e táj..”

EFOP-1.3.5-16-2016-00092
Somló-Ság Kulturális Tengely (BOZÓT)

SZÉCHENYI 2020

MAGYARORSZÁG
KORMÁNYA

Európai Unió
Európai Szociális
Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

„Állni-tudó
legyen
a habok
közt.”

Gondolatok a Hunyor–Marcai–mente Tájegységi Értéktár kiadránya elé

Természeti és épített örökségünk fennmaradása nem magától értetődő folyamat, hiszen – bármennyire is szeretik a beavatkozás-mentességet hangsúlyozni az önjelölt aktivisták és kultúrharcosok – mindkettőt formálja az emberi tevékenység. A legjobb szándékkal megáldott turista sem tud úgy végigmenni egy-egy kijelölt ösvényen, hogy ne koptassa például a hegy lejtőjét, hogy ne lépjen rá egyetlen hangyára vagy apró bogárra sem. Mindezen túl mára sajnos azt is tudomásul kell venni, hogy az érintetlen természet a Föld teljes területéről el fog tűnni: környékünkön elég csak ránézni a Somló-hegy oldalára, hogy eme ténytet belássuk. A Somlóra ugyanis nem az evolúció vagy valamilyen felsőbb hatalom ültetett szőlőt, épített taposókutat, kilátót, kápolnát. Amire ma értéként tekintünk, ember híján érték nélküli és pusztulásra ítélt jelenség csupán. Weöres Sándor így ír erről:

*A Föld, hol az élet terem,
a mindent elnyelő sírverem
a síkság, hegy, tenger, folyó
öröknek látszik és muló.*

*Világűr és mennyboltozat
sok forgó égi kapcsolat
a milliárdnyi tűzgolyó
öröknek látszik és muló.*

Az ember által alakított, illetve létrehozott – és mára értékesnek tekinthető – táj-elem, épület adott pillanat szerinti állapotának megóvása éppen ezért nem lehet másnak a feladata, mint az emberé. A felelős cselekvés attitűdje azonban nem alakul ki magától, s ha a gyermekkorban elmulasztjuk az érzékenyítést, később már nagy százalékban hiába próbálkozunk vele. Természetesen, mint minden más esetben, itt van kivétel, de ez a ritkább. Szerény kiadványunkkal ahhoz a soha fel nem adható, soha be nem fejezhető feladathoz szeretnénk hozzájárulni, amit épített és természeti örökségünk megóvásának nevezünk. Hogy miért? Azért,

*Mert ami egyszer végbement
azon nem másít semmi rend,
se Isten, se az ördögök:
mulónak látszik és örök.*

A Somló, a Ság és a Kis-Somlyó

A Somló és a Ság a Kis-Somlyóval közösen alkot önálló borvidéket. A három egymástól látszólag különálló hegy geológiai és kultúrtörténeti értelemben szorosan összekapcsolódik, hiszen a kialakulásukhoz vezető folyamatok (vulkáni tevékenység), illetve gazdaságban betöltött szerepük (bortermelés) sokáig azonosak voltak. Sajnos a bazaltbányászat például a Ság esetén hagyományait hosszabb időre megtörte, ugyanakkor manapság ezen a jobb sorsra érdemes hegyen is a fellendülés jelei tapasztalhatóak. Ettől eltekintve a bazalt kitermelése olyan geológiai folyamatokra is rálátást tett lehetővé, amelyek örökre rejtve maradtak volna. Manapság ezeket a folyamatokat kellemes tanösvényi séta keretében tanulmányozhatja a látogató, s ennek során valószínűleg az Eötvös- emlékoszlopra is rá fog bukkanni. Kevesen tudják, hogy 1891-ben Eötvös Loránd a hegy platóján végzett méréseket a róla elnevezett torziós ingával. Ha Ön is ezek közé tartozik, mindenképpen érdemes megtekintenie a Sághegyi Múzeum kiállítását, ahol a gravitációs eltéréseket kimutatni képes műszer egy példánya is kiállításra került.

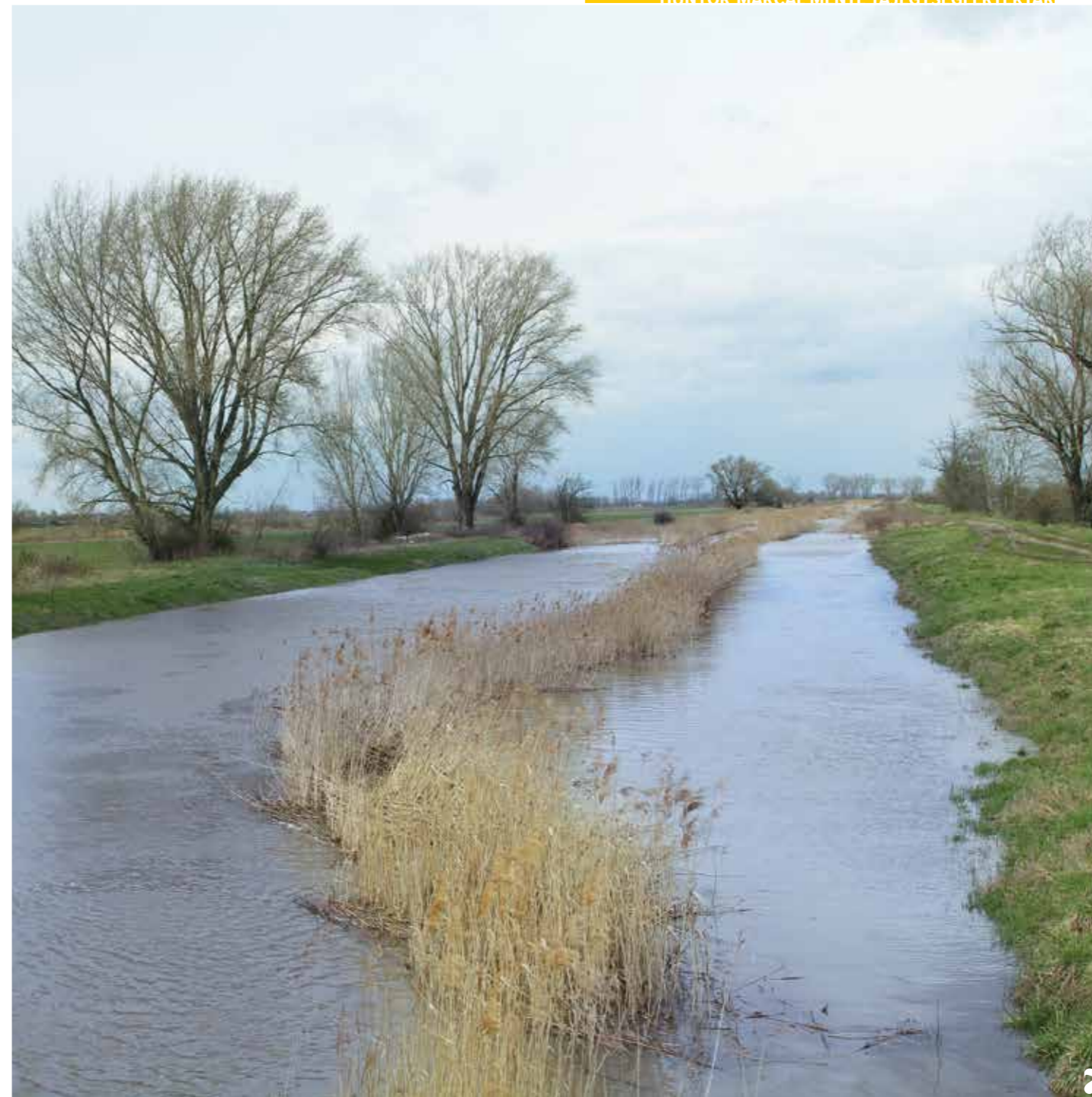

A Somló minden értékének részletes bemutatását kiadványunk terjedelme nem teszi lehetővé, M. Mester Katalin két kötetét szem előtt tartva (Somlóország I-II.) erre nem is mernénk vállalkozni. A bor, a Szent István kilátó, a Szent Margit-kápolna, illetve a továbbiak mellett így itt csak a taposókutat tárgyaljuk egy kicsit részletesebben. A szóban forgó szerkezetet a taposómalmok mintájára építették, hatalmas kerekében járva vizet lehetett a felszínre hozni. Érdekesség, hogy nemcsak a lendkerék elemeit faragták keményfából, de ennek a keréknek a fogait is. Hajdanán talán sok-sok várunk mély kútja felett állhatott hasonló szerkezet, mára azonban csak ez az egy maradt meg. Éppen ezért tekinthető páratlan kultúrtörténeti értéknek. A Kis-Somlyó kialakulása hasonló a fentebb említett hegyekéhez, azzal az eltéréssel, hogy itt a magmából elillanó gázok hatására úgynevezett kenyérfő is kialakult. A hegy termőterületein kiegyenlített, szélsőségektől mentes a klíma, ami kedvez a szőlő cukrosodásának, túlérésének, esetenkénti aszúsodásának. A Kis-Somlyó pereme alatti sziklás mélyedésben krátertő található, látnivalói közül a Király-kő is említést érdemel: a legenda szerint a tatárok elől menekülő IV. Béla ezen a sziklán pihent meg.

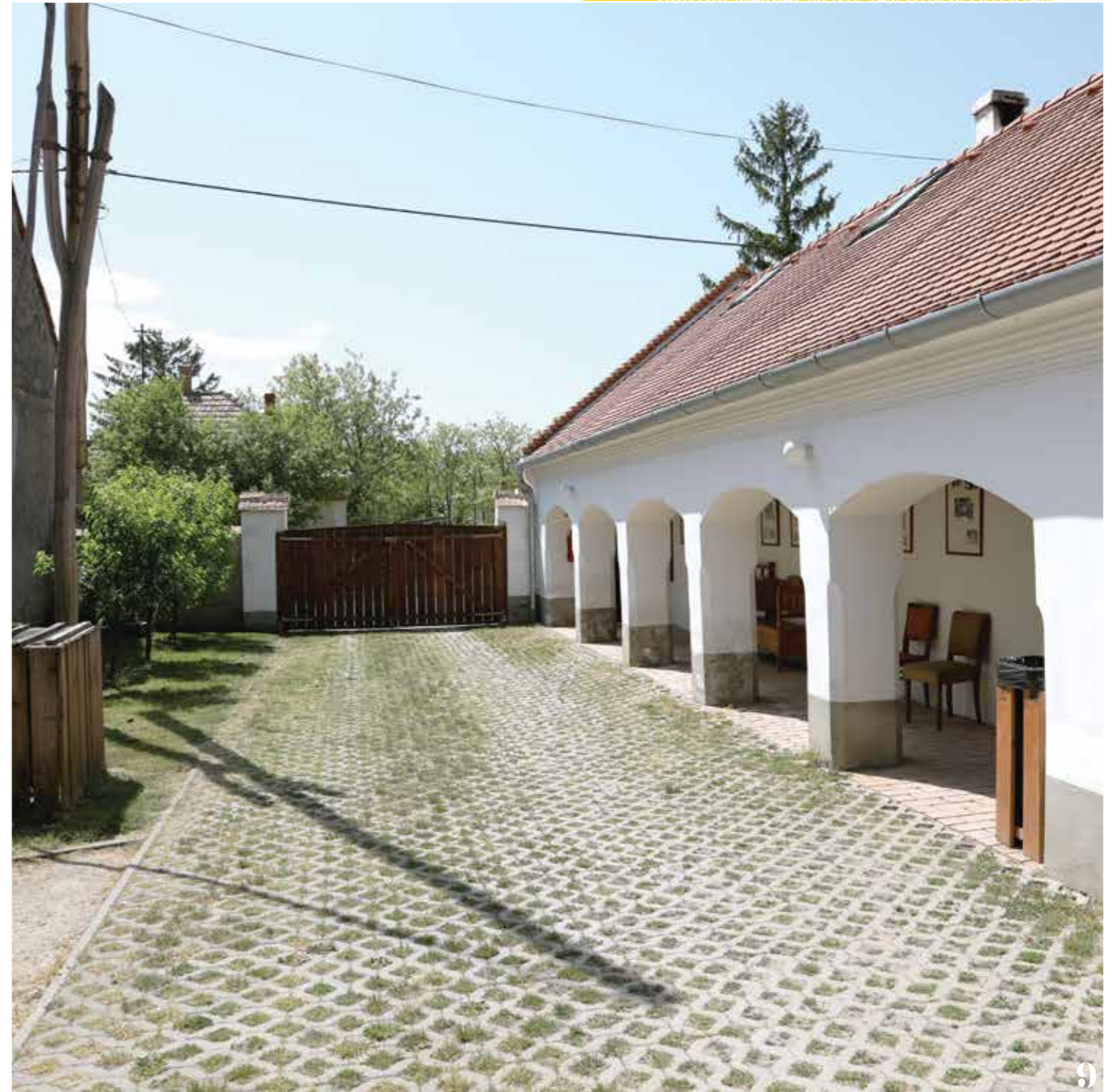
Hunyor–Marcai–mente

A Hunyor-patak a Marcalba torkollik, vízhozama az időjárástól erősen függ. Kiscsász déli részén több mélyedés található a partján, amelyek régen kenderáztatók voltak. A jelenség arra utal, hogy a patak fontos szerepet töltött be a kistérség gazdálkodóinak életében. A Hunyor ma erősen zsombékos, a terület vadak pihenőhelye, gyógynövénygyűjtők kincsesára. Ha kicsit tágabban nézzük a területet, s a Marcal-medencében mint léptékben gondolkodunk, már földrajzi értelemben is közelebb járunk az összefüggő tájegység képéhez. Eme nagyobb terület Vas és Veszprém megye határán helyezkedik el, s a Kisalföld déli részét képezi. Nyugatról a Kemeneshát, keletről a Bakony határolja. Két kiemelkedés, a Somló és a Ság tagolja, ezektől eltekintve szinte teljesen sík vidék. Kialakulása az erózió folyamatos romboló és építő munkájának köszönhető: a Bakonyban és az Alpokban eredő folyók rengeteg hordalékot szállítottak, amely lerakódván sík területet hozott létre. Erre utal a Marcal esésének alacsony volta is, amely átlagosan mindössze 0.24 ezrelék. A medence növény- és állatvilága meglehetősen változatos, több igazi ritkaság is fellelhető erre felé: a hússzínű ujjaskosbor például őshonos növényfaj. Madárvilága, vizes élőhely lévén, rendkívül gazdag: találkozhatunk itt dolmányos varjúval, szarkával, balkáni gerlével, töviszúró gébiccsel, karvalyposzátával, fülemülével, sárgarigóval, citromsármánnyal, őszapóval, kabasólyommal, egerészölyvvel, héjával egyaránt. A terület a középső kőkor óta lakott, az itt élő emberek halászatból és vadászatból éltek. Később áttértek a növénytermesztésre és az állattenyésztésre.

Kiscsőszi Interaktív Faluház létesítménye és a hozzá kapcsolódó hagyományápoló terékenység

A Kiscsőszi Interaktív Faluház nem a megérinthetetlen régiségek gyűjteményének háza, hanem az élő hagyomány kipróbálásának, átélésének színtere. A kertben épült hatalmas táncpajtában valós formájában és hangulatában lehet megrendezni a régi idők táncos báljait. Az istállóban lovak várják a frissen kaszált lucernát; a lakóházi részben összegyűjtött bútorok, berendezési tárgyak és az épületelemek a térségre jellemző hagyományokat tükrözik. A pajta mögötti területen a lovak számára kialakított szabad karám található. A Múzeum első szobája az Élő Forrás Hagyományörző Egyesület egyik fő közösségi tere. Táncos és zenei archívumuk, az ott fellelhető néprajzi kiadványok, valamint szakfolyóiratok mindenki számára ingyenesen hozzáférhetőek, szakmai célokra felhasználhatóak.

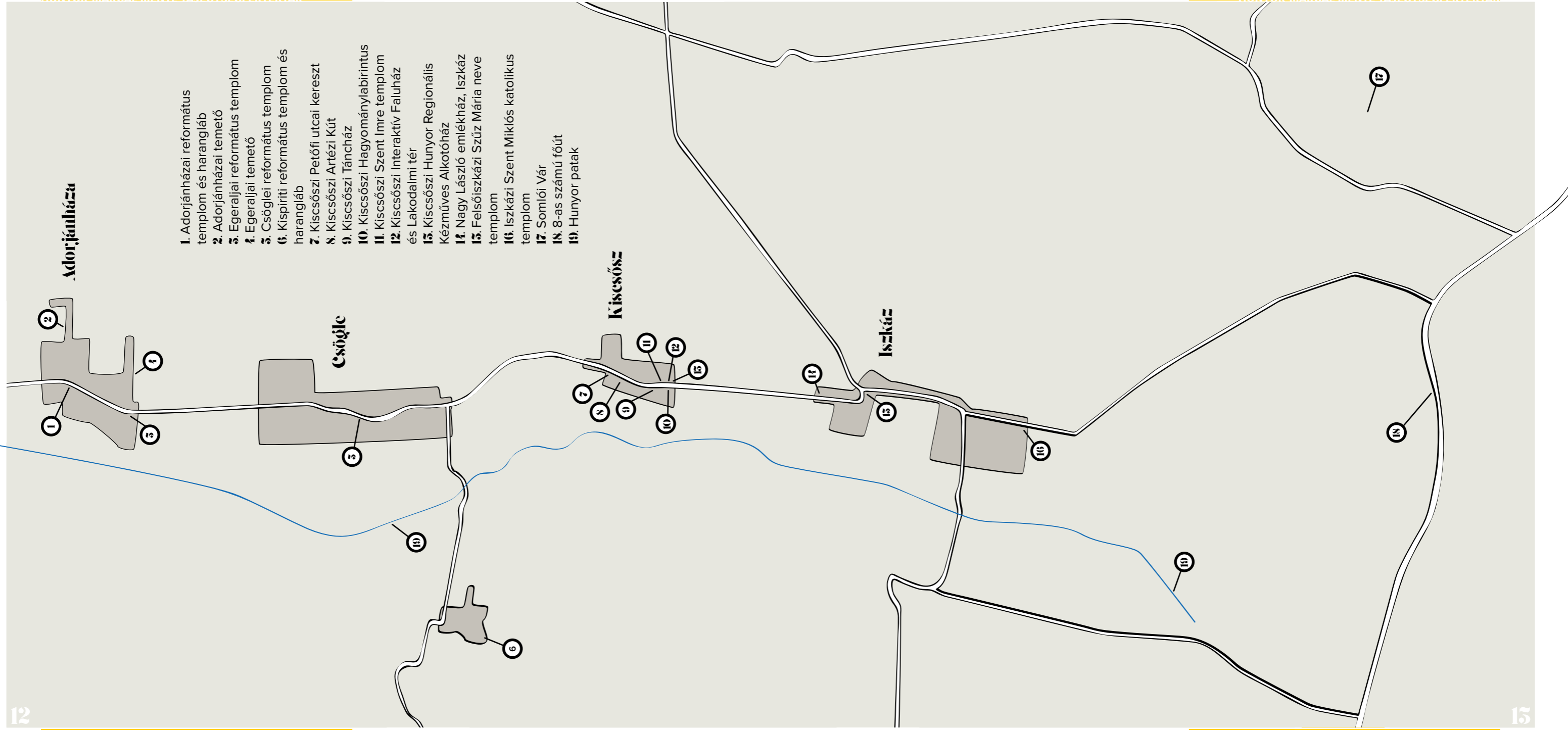
Szent Imre templom

Az 1672-ben emelt templom Kiscsősz egyetlen műemléképülete, amely szép állapotának köszönhetően ma is igazi turisztikai látványosság. Tipikus építészeti stílusba nem sorolható, tornyán és belső berendezésén a barokk jegyei dominálnak. Ma is használatban lévő orgonája Szombathelyen készült, a falakat Horváth István bécsi festő munkái díszítik. Az épületet különösen értékesé teszi, hogy az alacsony lakosságszám ellenére jelenleg is heti rendszerességgel tartanak benne misét. A nyári rendezvények alkalmával koncertteremként is csodálatos környezetet biztosít.

Tóth Sándor munkássága, öröksége

Tóth Sándor 1923. szeptember 1-én született Pápán Vesztróci Sándorként. Édesanyja, Vesztróci Piroska lányfejjel hozta a világra, s két hetes korában Kiscsőszre jött vele a nagymamához. Sanyi bácsit a dédnagymama nevelte. „Teknőbe ringatott, cuclin nevelt” – mondta később. 6 éves volt, amikor bemutatták neki az édesapját. Édesanyja 1933-ban összeházasodott Molnár Lajossal, aki a nevére akarta venni, s Pestre vinni. Ő maga azonban nem akart elköltözni, a szalmakazal tetejére bújt előlük. A kiscsősi iskolában járt 6 osztályt, az éneken kívül minden tantárgyból jeles volt. Aktívan részt vett a fiatalok szervezte programokban, színdarabokat tanultak be, s adtak elő. Ehhez a hobbihoz egész életében hű maradt. Később kitanulta a kosárfonó mesterséget, nyugdíjas éveiben elsőként segített anyagot gyűjteni a helytörténeti gyűjteményhez, és ő az, aki vállalta az I. Kiscsősi Pajtafesztivál alkalmával rendezett ideiglenes kiállítás megnyitását is. Verset, beszédet mondott az Öregek Napján, mesélt a falu hagyományairól, népszokásairól. Sok segítséget adott a Betlehemes játékok felidézéséhez, a pásztorolás hagyományának felújításához is.

Nyújtott kótt

A nyújtott kótt a 16-17. században lett széles körben elterjedt rétes-béles. Kezdetben töltelék nélkül készítették. Az elnevezés tulajdonlóképpen egy többrétegű tésztából, kemencében készült, porcukorral megszórt süteményt takar. Főleg szilveszterkor, újévkor, farsangkor és lakodalmakra sütötték. Később élesztővel készült töltött változata is kedvelt lett.

Tészta (80x80 cm-es asztalhoz):

1 kg jó minőségű liszt
 • 5 dkg élesztő • 2 evőkanál cukor
 • ½ teáskanál só • 7-8 deciliter tej
 • 1 evőkanál zsír vagy 3 evőkanál olaj • 1 tojás

Töltelék: 30-40 dkg kristálycukor
 • 1 evőkanál őrölt fahéj

A locsolásához: olaj vagy olvasztott zsír • 6-8 deciliter tejföl
 • 2 egész tojás • 2 evőkanál kristálycukor

A hozzávalókat keltésztaszzerűen összeállítjuk (lazábbra, mint a kalácsnál). Addig dagasztjuk, amíg a tészta fényes lesz és elválik az edény falától. Három cipót formázunk belőle és 30-40 percig kelesztjük. Egy lehetőleg erős, damaszt abrosz közepét megszórjuk liszttel, a cipók tetejét mindig megkenjük zsírral és réteszerűen úgy

nyújtjuk, hogy az asztal szélét érje túl. Meghintjük a fahéjas cukorral, meglocsoljuk a tojásos keverékkel. Középre hajtjuk a két szélét és ugyanígy izesítjük. Mindkét oldalról felsodorjuk, és lazán kizsírozott tepsibe helyezük. A tetejét a

maradék tejfölös keverékkel meglocsoljuk és még legalább 30 percig hagyjuk kelni. Előmelegített sütőben 180 °C-on szép pirosra sütjük. Tetejét porcukorral melegen meghinthetjük.

Kovács Tiborné természetből fakadó gyógyászati tudása, gyógyteái, kenőcsei

A gyógyszerként használt kémiai anyagok ismertté vált utó- és mellékhatásai miatt ismét az érdeklődés középpontjába kerültek a gyógynövények. Ezek a növények a szervezetbe juttatott természetes anyagok által a szervezet saját belső szabályozási és egyensúly-helyreállítási folyamatait segítik, erősítik. Kellő szakismerettel alkalmazva jó eredménnyel használhatók a betegségek megelőzésére, gyógyítására. A kiscsőszi Kovács Tiborné önképessé, a gyógynövényismerethez kapcsolódó gazdag szakirodalom beszerzésével és tanulmányozásával olyan tudásra tett szert, amely alapján tulajdonképpen újjáélesztette a füvesemberek tradicionális képességeit.

Petőfi utcai kereszt

Kiscsőszön a Petőfi u. 1. számú ház előtti területen kőkereszt áll, vaskerítéssel. 1857-ben emeltette Kurdi János, Dózsa Péterné és Németh József. Mostani helyére a falun átvezető út építésekor került. Addig 22 pléhkereszt volt körülötte felállítva, rajtuk zománcozott táblákon a II. világháború helyi áldozatainak neveivel (egykori Hősök tere). A kis keresztet a táblákkal eltűntek, a halottaknak a templomkertben ma kőoszlop állít emléket.

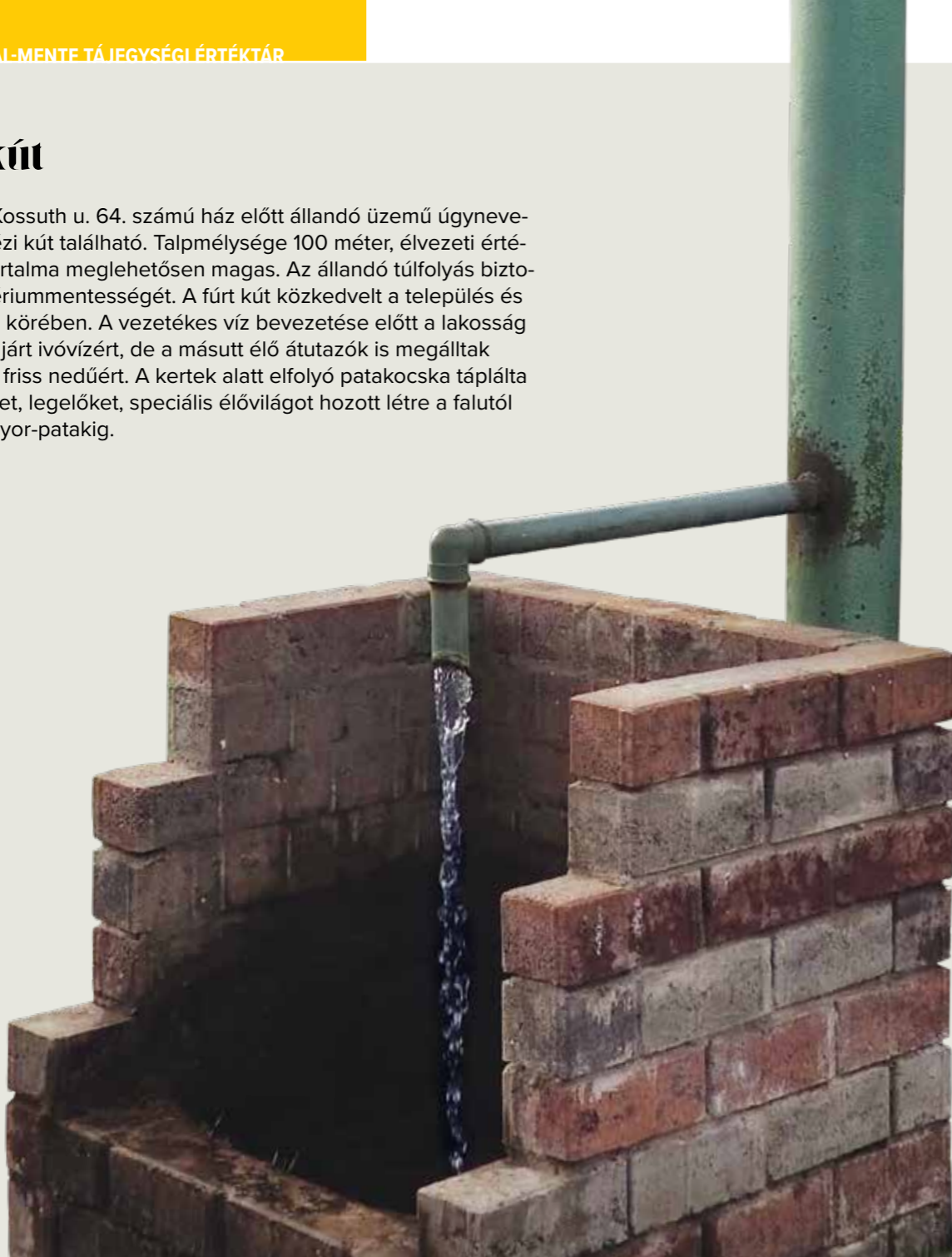
Szűcs Lajos korácsmester tudása

Kiscsőszön 1941-től 1958-ig Zsupányi István volt a falu kovácsa. 1959-től a termelőszövetkezetben dolgozott, s mivel ez volt az ipari tanulók gyakorlati képzésének kijelölt helye, így a kovácstanulók nála sajátították el a mesterség csínját-bínját. Szűcs Lajos is ezen tanulók körébe tartozott. Utóbbi saját otthonában kialakított egy kovácsműhelyt – igaz már egy kicsit modernizált változatban: a tüzet például már nem fújtatóval, hanem ventilátorral szította. Precíz, biztos kézzel készítette el a vasmunkákat: záróvizsgájára – kocsilócs vasalása – a Szakma Ifjú Mestere elismerést kapta. Ma már csak inkább hobbi, baráti segítségként vállalja szerszámok javítását, élezését, karbantartását.

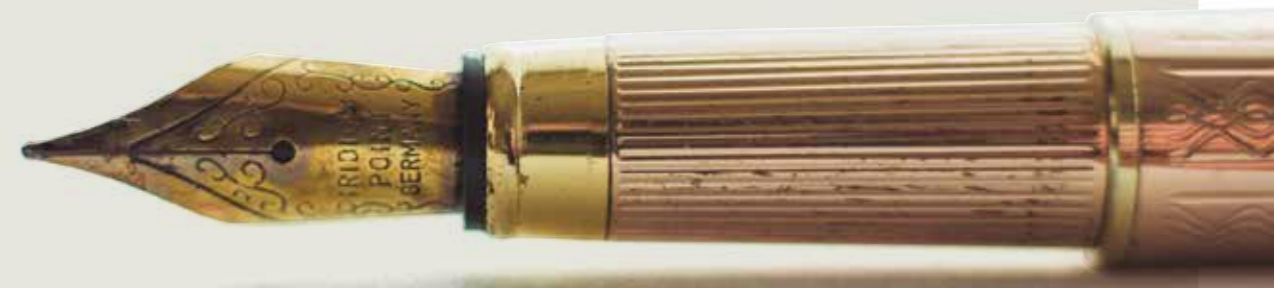
Artézi kút

Kiscsőszön, a Kossuth u. 64. számú ház előtt állandó üzemű úgynevezett pozitív artézi kút található. Talpmélysége 100 méter, élvezeti értéke jó, bár vastartalma meglehetősen magas. Az állandó túlfolyás biztosítja a víz baktériummentességét. A fúrt kút közkedvelt a település és a környék lakói körében. A vezetékes víz bevezetése előtt a lakosság nagy része ide járt ivóvízért, de a másutt élő átutazók is megálltak egy-egy kanna friss nedűért. A kertek alatt elfolyó patakocska táplálta a gazdag réteket, legelőket, speciális élővilágot hozott létre a falutól egészen a Hunyor-patakig.

Bornemissza Jenő pedagógiai munkája

Bornemissza Jenő Takácsiban született 1919-ben. Matematika-ének szakos tanárként végzett. 1940-től 25 éven át Kiscsőszön tanított 1–6. osztályosokat; egyszerre 70 diáknak minden tantárgyat (osztatlan iskola). Felsőcsatáron az általa vezetett kórus éveken át aranyoklevelet szerzett. Nyugdíj előtti éveiben Szombathelyen iskolaigazgató volt. Generációkat oktatott, amelyeknek tagjai biztos tudást szereztek a kezei alatt. Abszolút hallással rendelkezett, énekszeretettel és -tudásával sokakat megfertőzött. A volt iskola épületének falán emléktáblát helyeztek el tiszteletére.

Pörkölt torta

Készíti: Erdélyi Ernőné

Hozzávalók: kristálycukor • durvára darált dióbél • porcukor • tojásfehérje

A cukrot serpenyőben megolvasztjuk (folyamatosan kevergetjük, nehogy odaégjen a karamell), majd hozzáadjuk a durvára darált diót. A forró masszát vizezett gyúródeszkára kell önteni, és kinyújtani. Muszáj gyorsan dolgozni, mert az anyag hamar megdermed, törik. Csak melegen alakítható, de akkor szinte minden megformázható belőle. Egy torta elkészítése mintegy 6 órát vesz igénybe.

Csögle rörid története

Csögle község a Kisalföld középtáján a Marcal-medencében helyezkedik el. A település története a honfoglalás koráig nyúlik vissza. Ezt a területet a Szalók nemzetség birtokolta, a Marcal-menti gyeplő határai vigyázták a folyó vonalát. A török eredetű *Csögle*, *Csigla* név jelentése is 'gyeplő, sövényt, akadályt, gátat' jelent. A falu első említése 1275-ből ismert, *Chygle* néven. A reformáció után a falu lakosságának nagyobbik része az új vallás követője lett. Már 1698-ban református anyaegyháza volt, 1773-ban pedig egytanítós iskolával is rendelkezett.

Nagy László Emlékház

Iszkáz Veszprém megyében a Somló-hegy közelében fekszik. A falu a Hunyor-patak jobb partját kísérő körülbelül tizenöt méter magasságig emelkedő dombosor tetején két kilométer hosszan nyúlik el. Az első írásos emlék 1212-ből való. Alsó-, Felső- és Közép Iszkázzról 1488-ban is említést tesznek az oklevelek. Alsó Iszkázt Töttös Iszkáznak, Felső Iszkázt Mindszent Iszkáznak vagy Apácás Iszkáznak, Közép Iszkázt pedig Kápolnás Iszkáznak nevezték. A három község egyesítéséből keletkezett 1947-ben a mai település. A helybéliek mindegyike használja még a falu előneveit. A ma múzeumként funkcionáló házat 1908-ban építette Nagy László édesapja, Nagy Béla (1884–1969) parasztgazda. Itt élt hitvesével, a nyárádi Vas Erzsébettel (1905–1995), s itt született négy gyermekük, Izabella, László, Mária és István (írói nevén Ágh István).

Cím: 8493 Iszkáz, Ady Endre u. 1. ● Telefon: + 3688252001

Református templom és harangláb

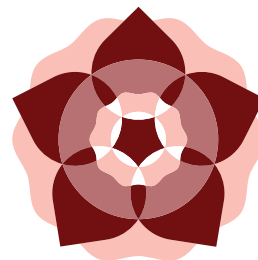
Adorjánháza Veszprém megye ÉNy-i részén a devecseri kistérségben található. A falu határának Veszprém megyei részét Marcal-völgyének (Natura 2000), Vas megyei részét pedig Kemenesaljának nevezik. Az első írásos emlék 1476-ra datálódik. Egy XV. századi összeírásban Adorjánháza már nemesi faluként szerepel, lakói királyi vadászok. A török időkben a Marcal lápos, mocsaras része biztos védelmet nyújtott a falu lakóinak. A református templom alapkövét 1783. november 17-én rakták le. A főépületet 1784. január 23-án, a kőtornyot 1817. október 31-én szentelték fel, utóbbit a reformáció 300 éves évfordulójának tiszteletére. A templom nevezetes tárgyi emlékei: két rézkehely 1787-ből, két ezüstkehely 1797-ből, a tányér és az ónkanna 1751-ből. Különösen szép az orgonája, faragott szószéke. Az épület műemlék.

Református templom és harangláb

Az alig több mint 100 lakossal rendelkező Kispírit a Marcal mellékén található, szomszédos falujától, Nagypirittől mintegy fél km-re. Határa majdnem teljesen sík, csak a dél felől érkező erek alakítottak ki kisebb vízmosásokat. A települést 1532-ben említik először, neve valószínűleg személynévi eredetű. A mai Kispírit a Csoron család birtoka volt, 1600 után nemesi falu. A néphagyományban gyakran emlegetett legenda szerint csárdájában gyakran megfordult az utolsó híres bakonyi betyár, Savanyú Jóska. Fazsindelyes református templomát 1739-ben, a haranglábát 1737-ben építették.

HUNYOR
NÉPFŐISKOLA
KISCSŐSZ

impreszum

Kiadó: Élő Forrás Hagyományőrző Egyesület 8494 Kiscsősz, Kossuth Lajos utca 7.
telefonszám: +36-88-220156, e-mail: eloforras@iplus.hu
www.hidakforum.hu , www.eloforras.eu , www.hagyomanyfalu.eu

Fotó: Bánhelyi József Zoltán, Gróf Róbert, Mészáros Zoltán/Fortepan, Révay Péter/
Fortepan, MaxPixel.net, Art Lasovsky/Unsplash **Grafikai tervezés:** Gróf Róbert

Nyomda: Pápai Nyomda Kft. **Bevezető:** Boros Oszkár **Szövegek:** Kovács Norbert,
Borbács Magdolna, Boros Oszkár